

Towards the Development of Czech Word (En)clitics

The paper deals with fundamental developmental trends of word order of Czech word enclitics (as distinct from sentence enclitics). The Czech word enclitics are: short forms of two-syllabic pronouns (mi, si, ti, ho, mu, tě, se) and forms of conditional and praeterital auxiliary verbs. The paper summarizes what has been up to now written about the development of enclitics in comprehensive works dealing with Czech historical grammar and proposes principles of future research of their development. The word order of Czech word enclitics can be seen as a competition of three positions: a) Postinitial position, which may be realized either as the 2W position or the 2D position. b) Contact position of clitics adjacent to an item with which the clitic is syntactically associated; contact word order can be found in medial, prefinal and final clausal positions. c) Non-contact (isolated) position of clitics placed in clause-medial position, non-adjacent to the item on which the clitic is dependent or with which it combines to create an analytical form; the clitic is placed after the first stressed element in the colon (metrical sequence), i.e., its position is governed by prosodic rules that are analogous to those rules influencing its postinitial position.

This position is seldom found, it is used as a means of emphasis within functional sentence perspective.

Keywords: word order, Czech word enclitics, Czech historical grammar

doc. Mgr. Pavel Kosek, Ph.D.
Ústav českého jazyka
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
Joštova 220/13
662 43 Brno
kosek@phil.muni.cz

K VÝVOJI ČESKÝCH SLOVNÍCH (EN)KLITIK

PAVEL KOSEK

Předloženým příspěvkem navazuji na svůj výzkum vývoje českých (en) klitik v češtině střední doby: snažím se v něm shrnout dosavadní znalosti o vývoji tohoto fenoménu a především formulovat zásady budoucího soustavného výzkumu. Jak napovídá název, v článku se zabývám klitiky, tj. výrazy, které nejsou nositeli slovního přízvuku. Klitika jsou fenoménem, jehož plnou podstatu si jazykověda uvědomila až na konci 19. století, a to zejména zásluhou článku J. Wackernagela (1892). Od té doby jsou objektem soustavného zájmu jazykovědců, a to rozdílného teoretického zakotvení. Termín klitikon, jak trefně popsal A. Zwicky (1977; 1994), je svou povahou termín zastřešující, který denotuje velmi heterogenní skupinu jazykových jednotek (od autonomních slovních forem po diskrétní morfémy). Status klitik zpravidla získávají jednotky, které podléhají procesu gramatikalizace, tzn. procesu proměny jednotky náležející do oblasti lexikonu v jednotku, která je prvkem gramatické stavby jazyka. Patrně proto si současná jazykovědná produkce není jistá, do které části jazyka klitikon zařadit: zdali do oblasti fonologické, anebo gramatické stavby jazyka. Při fonologické interpretaci tohoto fenoménu se vychází z faktu, že klitikon je jednotkou bez slovního přízvuku, která hledá svou oporu (svého prozodického hostitele) v přízvukně fonologické jednotce předcházející – enklitikon, nebo následující – proklitikon. Gramatika zase v klitiku vidí jednotku, a) která obsazuje jistou klauzální pozici, tj. pozici definovanou syntakticky, nikoli prozodicky, b) která se vyznačuje jistými distribučními omezeními. (Termínem *klauze* rozumím větu tvořenou jedním určitým slovesným tvarem.)

Tradičně se v mezinárodní – i slavisticky orientované – jazykovědě klitika klasifikují podle jejich gramatického statusu (Halpern 1998, s. 109; Franks 2009, s. 9): a) Větná/klauzální/operátorová klitika, tj. obvykle slova podílející se na signalizaci významů spjatých s celou větnou propozicí, popř. slova zapojující části věty do kontextu a situace; z novočeských (dále nč.) klitik by do této skupiny bylo možno zařadit li, archaické ť a adverzativní však (jeho klitický status je ovšem sporný, srov. PMČ, s. 640–650). b) Slovní/verbální klitika¹ představují buď větné členy, jež tvoří dvojici se svým syntakticky nadřazeným větným členem, anebo diskrétní (pohyblivé) morfémy opisných

/1/ U těchto slovanských klitik se akcentuje jejich slovosledná souvislost se slovesem. Avšak některá klitika mohou být slovosledně „přitahována“ také jinými výrazy, s nimiž jsou syntakticky spjata: substantivem, adjektivem či přechodníkem (jak vidno, jde o slovoformy derivované ze slovesného kmene). Z těchto důvodů preferuji termín slovní klitika.

morfologických forem: v nč. mezi ně patří pronominální formy a tvary auxiliu préterita a kondicionálu.²

Větná a slovní klitika bývají rozlišována na základě pozic, které zaujímají v klauzi (Esvan 2000;³ Halpern 1998): klitika typu a) obvykle obsazují postiniciální klauzální pozici (2P pozici) bez restriktce slovního druhu svého opěrného slova, a proto se jim někdy říká Wackernagelova klitika. Klitika typu b) jsou vzhledem k svému regentu buď v těsné postpozici, anebo antepozici (VA pozici), proto se obvykle takto umístěná klitika nazývají adjacentní nebo také kontaktní.⁴ Tuto klasifikaci klitik je však v češtině nutno modifikovat, neboť je na první pohled zřejmá její kolize s vlastnostmi českých slovních (en)klitik, která nelze jednoznačně spojovat s jistým typem větné pozice (Esvan 1997 a 2000; Uhlířová 2011): 1. Jak klauzální, tak slovní klitika prototypicky obsazují postiniciální neboli Wackernagelovu pozici (pojetí postiniciální pozice se však u klauzálních a slovních klitik liší – viz Migdalski 2009, zde i další literatura). 2. I když se česká slovní (en)klitika prototypicky kladou do Wackernagelovy pozice, mohou se objevit v celé řadě dalších klauzálních pozic (Ertl 1924; Uhlířová 2011–2012; o starší češtině viz níže).

Zcela specifický je slovosled pronominálních (en)klitik, jejichž regentem jsou infinitiv, přechodník, (verbální) adjektivum a (verbální) substantivum. S výjimkou clitic climbingu nemohou tato (en)klitika opustit hranice fráze svého řídícího výrazu (Franks – King{ová} 2000, s. 241–247). Pokud se regent (en)klitika nenachází v iniciální nebo postiniciální pozici, kladou se tato (en)klitika slovy J. Tomana (2000) do tzv. nekanonických pozic (pro nedostatek místa se tomuto fenoménu dále nevěnuji; o stavu v nč. viz citovaný Tomanův článek, v češtině doby střední {dále stč.} viz Kosek 2011, s. 257–267; poněkud odlišná interpretace Lešnerová 2002, s. 325). Jestliže se v klauzi vyskytne více (en)klitik, tvoří tzv. (en)klitickou skupinu, v níž je jejich pořadí striktně předepsáno (pro nedostatek místa se tomuto fenoménu opět nevěnuji).

/2/ Na tomto místě musím učinit malé terminologické vysvětlení: závislostní syntax, k jejímuž metodologickému rámci se hlásím, bohužel dostatečně jemné nástroje pro syntaktickou klasifikaci těchto slovních klitik, která mají status pronominálních forem nebo diskretních morfémů, a jejich dominujících výrazů nebo plnovýznamových forem neposkytuje. Pro zjednodušení klasifikuji výrazy gramaticky/syntakticky asociované s českými slovními klitiky jako regenty klitik (Toman 2000). Upozorňuji na jiné řešení, které zvolila Š. Lešnerová (2002: 325), která hodnotí tyto vztahy jako případy morfologické a syntaktické závislosti.

/3/ F. Esvan (2000: 141–142) inspirován klasifikací L. Renziho nabízí poněkud jinou klasifikaci, v níž rozeznává klitika a) Wackernagelova, b) slovní klitika s nerozlišeným směrem klitizace (tzv. románská), c) slovní klitika s „pevnou pozicí“, která jsou buď proklitická, nebo enklitická.

/4/ Vedle toho se lze setkat i s jinými klasifikacemi, např. S. Anderson (1993) rozlišuje klitika podle jejich postavení v doméně slova, s nímž jsou syntakticky asociována: a) iniciální klitika (initial clitics), b) finální klitika (final clitics), c) postiniciální klitika (second-position clitics), d) prefinální klitika (penultimate-position clitics), e) klitika antepovaná před výraz, který je „licencuje“ (pre-Head clitics), f) klitika postponovaná za výraz, který je „licencuje“ (post-Head clitics).

V české tradici se operuje se dvěma skupinami (en)klitik (PMČ: 649; ESČ, hesla *Takt přízvukový*, *Slovosled klitik*): I. Příklonky stálé (stálá enklitika), tj. takové, které nemají slovní přízvuk: a) pronominální formy *se*, *mu*, *mi*, *ho*, *ti*, *tě*; b) formy préteritálního a kondicionálního auxiliáru: (*přišel*) *jsem*, (*přišel*) *jsi* / (*přišel*)-s ...; (*přišel*) *bych*, (*přišel*) *bys* (*přišel by ses podívat*), (*přišel by*...; c) formy některých funkčních slov: *-li*, **-ť*, *však*. I když jsou tyto formy považovány za bezpřízvukné, většinou se v odborné literatuře konstatuje, že za jistých okolností přízvukné být mohou (PMČ, s. 45, 649; Běličová – Uhlířová 1996, s. 217; Junghanns 2002, s. 137).⁵ II. Příklonky nestálé (nestálá enklitika), tj. takové, které mohou, ale nemusejí být nositeli slovního přízvuku (tato slova mohou být jak přízvukná, tak nepřízvukná): pronominální formy *je*, *ji*, *jí*, *jich*, *jím*, *ten*, *ti*, *to*, auxiliár minulého času *byl*, *-a*, *-o* v minulém kondicionálu a antepreteritu, přítomní formy slovesa *býti*, které nemají funkci auxiliáru, adverbiální formy *tak*, *tam*, *tedy*, *teď*, *tu*, částice *asi*, *prý*, *přece*, *snad*, *už*/*již*, *vlastně* (v počtu nestálých příklonek se české mluvnické neshodují). Pod tíhou tradice se držím tradičního dělení (en)klitik na stálá a nestálá. Jsem si však vědom nevýhod, které jsou v této klasifikaci ukryty. Jinou terminologií plynoucí z užití jiné metodologie lingvistické analýzy viz u Junghannse (2002, s. 134–141) a u Karlíka, Králíkové, Štětky a Zikové (2012). V tomto článku se soustřeďuji na vývoj klitických tvarů uvedených výše sub I. a), b). Vývoj starých enklitických partikulí typu *-ž*, *-li*, *-s(i)*, *-ť* (*/-ti/-tě*) a konektoru *však* ponechávám stranou, protože je natolik odlišný, že by si vyžadoval odlišný způsob výkladu. Z obdobných důvodů se také soustřeďuji na výklad slovosledu jen těch pronominálních (en)klitik, jejichž regentem je VF.

Z hlediska vývoje češtiny však ani tato úžeji vymezená množina (en)klitik netvoří homogenní skupinu. Zahrnuje v sobě: a) původní praslovanská stálá (en)klitika: *mi*, *ti*, *si*; b) formy, které se ve stálá (en)klitika proměnily až během historického vývoje češtiny: jak zájmenné formy *se*, *ho*, *mu*, *tě*, tak auxiliáry préterita a kondicionálu. Proměna ve stálé (en)klitikon souvisela u pronominálních tvarů s existencí dvojic dlouhý – krátký tvar: *se* – *sebe*, *tě* – *tebe*, *ho* – *jeho*, *mu* – *jemu*. U auxiliárů byla nepochybně součástí procesu gramatikalizace, a to jednak proměny plusquamperfektového auxiliáru *bych*, *by*... v auxiliár kondicionálu, jednak proměny spony *jsem*, *jsi*... v auxiliár préterita (snad by šlo o podobné souvislosti uvažovat také u reflexiv *si* a zejména *se*, které se proměnily z reflexivního zájmena v slovtvorný, gramatický, či dokonce „prázdný“ morfém). Z tohoto výkladu plyne, že při interpretaci vývoje slovosledu jmenovaných slovních klitik je nutno počítat s tím, že některá z nich se původně jako stálá (en)klitika nechovala.

/5/ Stálá česká enklitika se mohou za jistých okolností proklitizovat (Dokulil 1956; Junghanns 2002). Z tohoto důvodu je možné chápat tato enklitika jako klitika, která směr klitizace získávají sekundárně, v závislosti na kontextu a fonologických pravidlech. Proto mají v tomto článku grafickou podobu (en)klitika.

V této fázi výkladu musím svou pozornost znova obrátit k problémům obecnějšího rázu, které souvisejí s povahou výzkumu historicky založené jazykovědy: při zkoumání starších vývojových fází jazyka je badatel postaven před nelehký úkol, neboť mu scházejí některé tradiční metody zkoumání živého jazyka, jako jsou akustická pozorování (intuitivní nebo pomocí měřicích přístrojů), vlastní jazyková kompetence nebo dotazníkový výzkum. Při absenci těchto metod je při výzkumu (en)klitik nemožné zkoumat jejich prozodickou povahu; především nelze zkoumat, zdali daný výraz je, nebo není nositelem slovního přízvuku. Je proto nutno použít jiné metody, které pomáhají při klasifikaci zkoumaného výrazu nepřímou. V případě analýzy klitik je příhodné, že mnohočetné analýzy tohoto fenoménu v současných moderních jazycích vyvinuly celou řadu syntaktických testů, jimiž lze klitičnost testovat (Ertl 1924; Zwicky 1994; Zwicky – Pullum 1983; Klavans(ová) 1995; Halpern 1998, s. 120; Franks – King(ová) 2000; Junghanns 2002; Hana 2007; Uhlířová 2011–2012; jejich přehled Kosek 2011, s. 44–45). Na tomto místě tedy explicitně formuluji fatální poznávací omezení výzkumu (en)klitik: při historické analýze není možné zkoumat dichotomii přízvučnost – nepřízvučnost, nýbrž (pouze) klitičnost – neklitičnost (o jisté možnosti pozorovat prozodické vlastnosti pomocí ortografie viz Kosek 2011, s. 44–45).

Navážu-li na to, co bylo řečeno v úvodní části studie, pro slovosled českých slovních (en)klitik lze stanovit dvě základní slovosledné konstelace: I. pozice na druhém místě ve větě (již zmiňovaná 2P pozice), II. pozice v bezprostřední blízkosti regenta (en)klitika (VA pozice). Pozice I. je základní bezpříznakovou variantou nč. slovosledu, pozice II. má v nč. převážně status knižní až archaické varianty. Obě pozice se vyskytují ve staré češtině (dále stč.) a lze předpokládat, že jejich konkurence byla jedním ze zásadních vývojových procesů češtiny. Jak napovídá stav ve staroslověněštině a ostatních slovanských jazycích, oba slovosledné modely byly zastoupeny již v praslovanštině (dále psl.) a v každém současném slovanském jazyce dospěly k poněkud odlišným výsledkům (Ertl 1924, s. 266–267; Večerka 1989, s. 47; Pancheva 2005; Avgustinova – Oliva 1997, s. 26; Toman 2004, s. 74; Kosek 2011, s. 315–317). Vzhledem k rozsahovým omezením se ve zbytku svého článku soustředím na výklad konkurence slovosledných pozic (en)klitik ve vývoji češtiny.

A/ POSTINICIÁLNÍ POZICE (EN)KLITIKA (2P)

Z toho, co je zatím o vývoji (en)klitik známo, plyne, že již ve stč. byla základním slovosledným schématem postiniciální pozice slovních (en)klitik, kterou ilustrují příklady –:⁶

/6/ V tomto článku cituji doklady ze všech starších vývojových fází češtiny, tj. od jejich počátků do začátku národního obrození. Objevují se tak vedle sebe doklady z různých časových vrstev, což je – viděno z hlediska principů historického bádání – postup přinejmenším problematický. Jelikož

- (1) Ten sě pes počě **radovati** Pas (Trávníček 1956, s. 148)
 (2) Těžcě jsem shřešil proti Bohu, viec vesel býti nemohu ; krev >>> sem <<< svatú vám **prodal** a svú duši diáblu **poddal** HradUmuč, folio 89r (VWSTB)
 (3) Vyšli jste proti mně jako proti zlodějvi, ande sbožní jmají ve mně vši náději ; na všaký dne (sic!) >>> sem <<< , chodě mezi vámi, **kázal** HradUmuč, folio 83r (VWSTB)
 (4) To jest zase byla láska! **Svatá, a chvalitebna by byla** slouti mohla, kdyby byla ku Kristu plapolala BilPas 92

Jak je z citovaných dokladů patrné, ve stč. není ustáleno pojetí postiničiální pozice: osciluje mezi striktně fonologickým umísťováním (en)klitika za první přízvukné slovo, do tzv. 2W pozice, ilustrované doklady a , a za první frázi klauze do tzv. 2D pozice – doklady a (Halpern 1995). Tato konkurence je známá i z jiných slovanských jazyků, nicméně je možné, že její výskyt v českých textech podporovala latina, v níž se běžně užívalo interpozic (jako prostředku rétorických figur zahrnutých pod souborný termín *hyperbaton*). Případy vkládání (en)klitika do rozvitě fráze se výjimečně mohou objevit také uprostřed klauze, jak patrné z dokladu , který představuje variantu mediální izolované pozice, o které se zmíním ještě v další části článku v oddílu C/ (v citovaném dokladu figuruje prezntní forma slovesa býti, která má povahu nestálého klitika):

- (5) Ta baba jest oslice ďábla, z navrhnutí ďábla vám nětco povi, a vy ji věříte? Ach nevěřte. Hádající baba, [**čertová**]₁ [**jest**]₁ [**trouba**]₁, pekelná bohyně, kdo v ni věří, zahyne BilPia 92

Nicméně i tyto případy byly patrně motivovány faktory fonologické povahy. Např. mohly být ovlivněny fonologickou váhou (en)klitika: redukována forma 2. os. sg. s se v barokních textech nikdy nevyskytuje ve 2D pozici, naopak vždy ve 2W pozici, jak ukazuje doklad (toto tvrzení se ovšem opírá o nereprezentativní vzorek dokladů):

- (6) Řekl mu císař: „[**Velikou**]₁[-s]₂ [**věc**]₂ [**viděl**]₁ ctné kníže, a Pán Bůh tobě ukázal, čeho nám křesťanům neukázal“ JestřVid 172

Ve stč. se zřídka objevují doklady (zde uvedené sub a a), v nichž se (en)klitika nacházejí bezprostředně po koordinátorech *a*, *ale*, *i* (Trávníček 1956,

---

vývoj tohoto fenoménu není zatím komplexně zpracován a jelikož má tento příspěvek formulovat zásady budoucího výzkumu, je nutno takto shromážděné doklady chápat jako ilustrativní. Grafickou podobu, tj. podobu transkripce, citovaných dokladů přejímám ze zdrojového dokumentu citovaného vždy v závorce za každým dokladem.

s. 150). Podle dosavadních znalostí se zdá, že tato slovosledná konstelace byla možná jen u výrazů, které se ve stálá (en)klitika proměnily až ve stč. období (Prejzová 2011, 2013). Je tedy otázka, zdali pozici těchto (en)klitik po koordinátorech hodnotit jako symptom změny slovosledu (en)klitik, anebo jako symptom proměny nestálých (en)klitik v (en)klitika stálá. To naznačuje srovnání následujících verzí staročeského pasionálu uvedené sub a, b – pozice auxiliáru bezprostředně po koordinátoru, kterou ještě zachoval redaktor Pasionálu vytištěného snad Tiskařem Arnoštových statut (v dokladu a), je v Pasionálu kališnickém nahrazena postverbální (finální) pozicí auxiliáru, jak ukazuje doklad a.⁷

(7) a. Smiluj se nade mnú , milý kněže , neb já o mladých letech , jakožto vidíš , jenž ot mého dětinstva rozkošně chovaná >>> **a jsem** <<< z králového rodu **pošla** , sem k tobě v pútníkové postavě z úmysla přišla PasTisk, folio 7v (VWSTB)

b. ... a od mého dětinstva rozkošně vzchována jsem, z králového rodu **pošla sem** a k tobě v pútníčí postavě **přišla sem** PasKal 7r

(8) Važme , kto sú najviece zhruběli , ztučněli >>> **a sě** <<< **rozpásli** , a nenaleznem více rozpasených , ztučnělých v rozkoši nežli duchovních , ... HusZrc, folio 106r (VWSTB)

Poslední specifický případ v pojetí postiniciální pozice ve starších vývojových fázích češtiny představuje pozice (en)klitika po anteponované zanořené klauzi nebo participiální/infinitivní frázi. Z dosavadního výzkumu je zřejmé, že jak po anteponované adjunkční a relativní klauzi, tak po anteponované participiální/infinitivní frázi (en)klitikon nikdy bezprostředně nenásleduje (Kosek 2011). Zatím nejasná je pozice (en)klitika po anteponované zanořené kompletivní klauzi. V nč. je totiž (en)klitikon umísťováno hned za kompletivní klauzi (Uhlířová 2011–2012). V stč. jsem bohužel našel velmi málo dokladů těchto kontextů: v několika zjištěných dokladech jsou však překvapivě zastoupeny obě slovosledné pozice: tj. jak hned za klauzí (doklad), tak také za prvním konstituentem následujícím po anteponované klauzi (doklad :

(9) Mali v titulu všechny slova z cela zouplna dopsáti, kupříkladu, urozený páne? Od: Tak jest, a to pro počestnost, [neb [kdyby takové nedopsal (kupříkladu: Uroz: P.) [že ho v malé počestnosti má]] **by dokázal**] LibEd H5v

(10) [[Aby v takových dvousylabních slovích na první sylabě bylo malé i], **neviděl sem** nikdy] ŠtejŽáč 58

/7/ Za tento podnět děkuji anonymnímu recenzentovi svého článku.

B/ KONTAKTNÍ POZICE (EN)KLITIKA (VA)

Jak již bylo řečeno, tato pozice je vývojovým konkurentem pozice postini-ciální. V mnohých slovanských jazycích představuje základní slovosledný model (en)klitik (Franks – King{ová} 2000). Ve stč. se lze setkat jak s případy postpozice (doklady –), tak také antepozice (doklady –):

- (11) ... druhé , ty sem hotovo sebrané , aneb učiněné někým jiným latíně , vyložil česky , a kteréť jsú , tamť sem to napsal . Ale tyto prvé **rozdělit** >>> **sem** <<< v šestery knížky : Prvé jsú o víře , o naději a o milosti ŠtítKlem, folio 4r (VWSTB)
- (12) Na kterýžto Boží soud, a na takové příklady, **měli by se** ohlidati jiní, které podpaluje pejcha a žádost pánování nad jinými JestřVid 237
- (13) tehda dábel **užasl se** Pas (Trávníček 1956, s. 147)
- (14) Zdali znáš čas rodu kamsíkův na skalách, neb pracující ku porodu laně **spatřil-li-s?** BiblSvat Job 39, 1–2
- (15) ..., Archidam otec jejích nechtěl ho (roucho – vložil P. K.) přijmouti, ale odeslal jej zase králi s touto odpovědí: tato ozdoba, a tyto šaty, **více by zohyzdily** dcery mé, nežli okrášlily JestřVid 88 (tamtéž, s. 196)
- (16) Anobrž i obzvláštnosti některých u mne **se dočte** laskavý čtenář, které by v jiných poštovských správách nadarmo vyhledával PošNov 25. leden 1719 (tamtéž, s. 243)
- (17) O tom čtveru všech nás obecném pozvání rád **bych pomluvil**, a bude li se zdáti dlouho, ale opět třetí řeč učiní z toho dvěho pozvání posledních ŠtítSvát/3r (Prejzová 2013, s. 72)
- (18) Generál... jej (místa), ačkoli nepřítel velmi udatně **se bránil**, **se zmocnil** H₁ 6,1 sl. (Klimeš 1999, s. 147)

Tyto slovosledné pozice jsou výsledkem kooperace gramatických a ryt-mických faktorů: (en)klitika jsou umístěna v bezprostřední blízkosti svého regenta, avšak tak, aby obsazovala pozice definované převážně fonologicky: následují po slově umístěném za pauzou, jak je patrné na dokladech a , nebo naopak předchází slovu nacházejícímu se před pauzou signalizující hranici klauze, což lze demonstrovat na příkladu klauze ačkoli *nepřítel velmi udatně se bránil* v dokladu . Zdá se, že pauza na konci klauze je poměrně výraznou bariérou postavení (en)klitik, protože při finální pozici svého regenta je (en)klitikon umístěno do antepozice, i kdyby následovalo po pauze uvnitř klauze, tj. i za cenu proklitizace, jak ukazuje pozice *se zmocnil* v dokladu , kde se následuje po interponované klauzi *ačkoli nepřítel velmi udatně se bránil*. Ve starých textech řídce doložená finální pozice (en)klitik pak představuje porušení této prefinální pozice (viz níže).

Jak již bylo řečeno, jednotlivé typy kontaktního slovosledu souvisí s tím, v jaké klauzální pozici se regent (en)klitika nachází: (a) Postpozice se uplatňuje

zejména tehdy, nachází-li se regent (en)klitika uprostřed klauze, jak ukazují doklady a . (b) Antepozice se pak uplatňuje tehdy, nachází-li regent (en)klitika na konci klauze, tj. je-li regent ve finální pozici, objevuje se (en)klitikon zpravidla v pozici prefinální, což ilustrují doklady a . Dosavadní znalosti naznačují, že ke kontaktnímu slovosledu více inklinují některá (en)klitika: zejména reflexivní zájmeno se a formy auxiliáru préterita.

Některé doklady mediální pozice (zde , a) by bylo možno interpretovat jako případy tzv. clitic third. Podle tohoto pravidla klitizuje (en)klitikon až za druhý klauzální konstituent, jestliže rozměr prvního konstituentu vyvolává mezi prvním a druhým konstituentem pauzu (srov. Franks – King{ová} 2000, s. 229). Vliv tohoto pravidla bude potřeba podrobit dalšímu zkoumání, nicméně již teď je jisté, že jeho prostřednictvím nelze vysvětlit všechny zjištěné případy kontaktního slovosledu, zejména ne prefinální a finální pozice (doklady , , a).

Jak již bylo naznačeno, některé případy kontaktního slovosledu jsou neobvyklé a lze je chápat jako modifikace podobných slovosledných modelů: a) z dosavadního výkladu plyne, že finální pozici lze interpretovat jako variantu prefinální pozice (zde v dokladech a), b) mediální antepozici by bylo možno vykládat jako variantu mediální postpozice (doklady a). Tyto obměny základních schémat jsou zřejmě motivovány: a) stylem (především finální pozice), b) aktuálním členěním větným (především mediální antepozice; více viz Kosek 2011).

C/ IZOLOVANÁ POZICE (EN)KLITIKA UPROSTŘED KLAUZE

V souladu s tím, co se lze dočíst v erudovaných popisech slovosledu nč. (en)klitik (Ertl 1924; Uhlířová 2011–2012; Franks – King{ová} 2000, s. 114–117), se také ve starších vývojových fázích češtiny může (en)klitikon objevit v mediální pozici bez kontaktu se svým regentem, což ilustrují doklady až :

(19) Když hneš svým rozumem, zvieš, že to pocházia z libého myšlenie, ješto človek má, a toho dokonati potom nemôž v skutku, vpadne v smutek, v truchlost, v zámutek, že často by raděje neměl *byl* zbožie, neměl by ženu milú, neměl by dětí, neměl by pokladu,... TkadlXII/784–791 (Prejzová 2013, s. 70)

(20) Nikdá s nepriateľem svým se slovy mnoho *nesvař* BartKron (Trávníček 1956, s. 148)

(21) Co na to manželka? Po celém domě běhati, řvati, volati „Moncaeur: O srdce mé Kaballine. Ze srdce mého tobě jsem hrob *udělala*, když jsem tvé srdce snědla,...“ BilPas 92

(22) ...; tehdy v podobné případnosti, mezi pánem takového gruntu, a nájemníkem, *slušně by* dobrovolná námluva, a porovnání předsevzato býti *mělo*,... ArtČes 1650, s. 52

Tento ve starých textech velmi málo zastoupený slovosled snad koresponduje s aktuálním členěním větným (Kosek 2011; Uhlířová 2011–2012). (En)litikon má v této pozici nejspíš status enklitický, tj. umísťuje se za první přízvučný výraz promluvového úseku, ale je možné, že se výjimečně mohlo proklitizovat, jak naznačuje doklad .

Na závěr svého výkladu se pokusím formulovat hlavní otázky, kterými by se výzkum vývoje českých (en)klitik měl ubírat. Budoucí analýza vývoje (en)klitik by se měla zaměřit v první řadě na to, v jakých slovosledných pozicích (en)klitika mohla figurovat a jaké byly faktory, které pozici těchto (en)klitik ovlivňovaly. Zejména by mělo být prozkoumáno, jaký byl rozsah konkurence postiniciálního a kontaktního slovosledu, stejně jako by měly být prozkoumány jednotlivé varianty těchto pozic (konkurence 2W a 2D pozice, rozsah a povaha prefinální a finální pozice, mediální postpozice a antepozice jako výsledek působení principu clitic third). Především by mělo být zodpovězeno, kdy dochází k vítězství postiniciální pozice nad pozicí kontaktní, a nadto jak dlouho a proč se jednotlivé typy kontaktního slovosledu v psaném jazyce drží. V tomto výzkumu by měl být brán zřetel na faktory stylové a komunikační povahy, tzn. jestli za aktivací toho nebo onoho méně obvyklého slovosledu nejsou ukryty další činitele textové nebo stylizační povahy. Pozornost by měla být věnována také rozdílům ve vývoji jednotlivých (en)klitik, které souvisejí se specifiky jejich funkčního vývoje. Kromě oblastí, které byly tematizovány v tomto článku, by měly být prozkoumány i další otázky vývoje českých (en)klitik: směr klitizace, struktura a obligatornost klitické skupiny, slovosled pronominálních klitik ve frázi VInf (infinitivu, přechodníku, dějového adjektiva a substantiva), a tzv. clitic climbing či personal case constraint (Bonet{ová} 1994).

Tento příspěvek vznikl v rámci řešení grantového projektu Nový encyklopedický slovník češtiny online (Enc-Czech online) (GAP406/11/0294).

LITERATURA

- ANDERSON, Stephen R.
1993 „Wackernagel's Revenge: Clitics, Morphology, and the Syntax of Second Position“; *Language* 69, s. 68–98
- Avgustinova, Tania – Oliva, Karel
- 1997 „On the Nature of the Wackernagel Position in Czech“; in Junghanns, U. – Zybatow, G. (eds.): *Formale Slavistik* (Frankfurt am Main: Vervuert Verlag), s. 25–47
- BĚLIČOVÁ, Helena – UHLÍŘOVÁ, Ludmila
1996 *Slovanská věta* (Praha: Euroslavica)
- BONET, Eulalia
1994 „The Person-Case Constraint: A Morphological Approach“; *MIT Working Papers in Linguistics* 22, s. 33–52
- DOKULIL, Miloš
1956 „Opravovat se, si po čárce?“; *Český jazyk* 6, s. 108–113
- ERTL, Václav
1924 „Příspěvek k pravidlu o postavení příklonek“; *Naše řeč* 8, s. 257–268 a 293–309
- ESČ = KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.)
2002 *Encyklopedický slovník češtiny* (Praha: Nakladatelství LN)
- ESVAN, Francois
1997 „Několik poznámek o tzv. rytmickém činiteli“; *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, řada A 45, s. 85–93
- 2000 „Česká klitika z hlediska typologického“; in Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzália a specifika*, 2. (Brno: MU), s. 141–147
- FRANKS, Steven
2009 „Clitics in Slavic“; in Kempgen, S. – Kosta, P. – Berger, T. – Gutschmidt, K. (eds.): *Die slavischen Sprachen. The Slavic Languages* (Berlin – New York: Walter de Gruyter), s. 725–738
- FRANKS, Steven – KING, Tracy Holloway
2000 *A Handbook of Slavic Clitics* (Oxford: Oxford University Press)
- GEBAUER, Jan
1929 *Historická mluvnice jazyka českého IV. Skladba* (Praha: ČAVU)
- HALPERN, Aaron
1995 *On the Placement and Morphology of Clitics* (Stanford, California: CSLI Publications)
- 1998 „Clitics“; in Spencer, A. – Zwicky, A. M. (eds.): *The Handbook of Morphology* (Oxford: Blackwell Publishers Ltd.)

HANA, Jirka

2007 *Czech Clitics in Higher Order Grammar*; dizertační práce (Ohio: Graduate School of The Ohio State University); dostupné na: <http://ufal.mff.cuni.cz/~hana/bib.html>

JUNGHANNS, Uwe

2002 „Klitische Elemente im Tschechischen: eine kritische Bestandaunahme“; *Linguistische Beiträge zur Slavistik IX*, s. 117–150

KARLÍK, Petr – KRÁLÍKOVÁ, Michala – ŠTĚTKA, Jan – ZIKOVÁ, Markéta.

2012 „Osobní zájmena: ověřování hypotéz daty (intuice > KORPUS > dotazník)“; in: *Gramatika a korpus IV*, Praha, 28.–30. listopad 2012 [hand out]

KOSEK, Pavel

2011 *Enklitika v češtině barokní doby* (Brno: Masarykova univerzita – Host)

KLIMEŠ, Lumír

1969 „Pořádek slov v české historické próze z let 1685–1759“; in *Annali dell’Istituto Universitario Orientale: Sezione Slava*, 12. Napoli, s. 105–166

KLAVANS, L. Judith

1985 „The Independence of Syntax and Phonology in Cliticization“; *Language* 61, s. 95–120

LEŠNEROVÁ, Šárka

2002 „Postavení příklonky ‚se‘ v textu Kryštofa Haranta ‚Cesta z Království českého... do Země svaté...‘“; in Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzálie a specifika*, 4 (Brno: Masarykova univerzita), s. 325–327

MIGDALSKI, Krzysztof

2009 „On Two Types of Wackernagel Cliticization in Slavic“; in Reich, J. – Babyonyshev, M. – Kavitskaya, D. (eds.): *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Yale Meeting* (Ann Arbor: Michigan Slavic Publications), s. 147–162

PANCHEVA, Roumyana

2005 „The Rise and Fall of Second-Position Clitics“; *Natural Language and Linguistic Theory* 23, s. 103–167

PMČ = KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdena (eds.)

1995 *Příruční mluvnice češtiny* (Brno: Nakladatelství LN)

PREJZOVÁ, Lucie

2011 *Slovosled pronominálních klitik ve staročešské památce Tkadleček*; bakalářská práce (Brno: FF MU)

2013 *Slovosled kondicionálního auxiliáru ve staré češtině*; diplomová práce (Brno: FF MU)

ŠLOSAR, Dušan

1967 „Poloha enklitik jako kritérium k hodnocení staročešské interpunkce“; *Listy filologické* 91, s. 251–258

TRÁVNÍČEK, František
1956 *Historická mluvnice česká 3. Skladba* (Praha: SPN)

TOMAN, Jindřich
2000 „Prosodické spekulace o klitikách v nekanonických pozicích“; in Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzálie a specifika*, 2 (Brno: Masarykova univerzita), s. 161–166
2004 „Ertlova diskuse českých klitik“; in Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzálie a specifika*, 5 (Brno: Nakladatelství Lidové noviny) s. 73–79

UHLÍŘOVÁ, Ludmila
2011–2012 „Obštnost i mnohoobrazie na slovoreda na klitikite (săpostavitelno izsledvane na bălgarskija i češkija ezik)“; *Săpostavitelno ezikoznanie* 36, část I., s. 5–17; část II., s. 20–31; část III., s. 5–16 a 37; část IV., s. 5–11.

VEČERKA, Radoslav
1989 *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax I, Die lineare Satzorganisation* (Freiburg i. Br: Weiher)

VWSTB = Staročeská textová banka, dostupná na <http://vokabular.ujc.cas.cz/>,
citováno ze dne 22.4.2014

WACKERNAGEL, Jacob
1892 *Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. Indogermanische Forschungen*, 1, s. 393–436

ZWICKY, Arnold
1977 *On Clitics* (Bloomington: Indiana University Linguistics Club)
1994 „What Is a Clitic“; in Nevis, J. A. – Joseph, B. D. – Wanner, D. – Zwicky, A. M. (eds.): *Clitics. A Comprehensive Bibliography 1892–1991* (Amsterdam: John Benjamins Publishing), s. 12–20

ZWICKY, Arnold – PULLUM, K. Geoffrey
1983 „Cliticization vs. Inflection: The Case of English ‚n’t‘“; *Language* 59, s. 502–513